

LAIETÀNIA INTERIOR:
MARQUES I TERRISSERIES D'ÀMFORES
AL VALLÈS OCCIDENTAL I ORIENTAL

UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE
CORPUS INTERNATIONAL DES TIMBRES AMPHORIQUES
(Fascicule 27)

LAIETÀNIA INTERIOR:
MARQUES I TERRISSERIES D'ÀMFORES
AL VALLÈS OCCIDENTAL I ORIENTAL

Edició a cura de
CÈSAR CARRERAS
JOAQUIM FOLCH
JOSEP GUITART

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
INSTITUT CATALÀ D'ARQUEOLOGIA CLÀSSICA
BARCELONA, 2019

ISBN

Aquesta projecte de recerca ha rebut el suport

© 2019, dels textos i de les il·lustracions i fotografies, els autors

© Institut d'Estudis Catalans i Institut Català d'Arqueologia Clàssica, per a aquesta edició

Primera edició: setembre del 2019

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

Compost per Pleca Digital, SLU

Imprès a Open Print, SL

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN (IEC): 978-84-9965-486-7

ISBN (ICAC): 978-84-_____

Dipòsit Legal: B 21678-2019

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

TAULA

Agraïments	7
Pròleg <i>per Piero Berni</i>	9
Hàbitat rural i producció vitivinícola al Vallès en època antiga (segles I aC - I dC), <i>per Joan Oller</i>	11
L'assentament rural baiximperial de Camps de Can Colomer (Terrassa), <i>per Francesc Florensa, Joan Piera i Jordi Ramos</i>	31
Can Feu (Sant Quirze del Vallès): un <i>fundus</i> productor de vi i d'àmfores, <i>per Joaquim Folch</i>	47
Centres de producció de Caldes de Montbui i el seu entorn, <i>per Marta Tauleria</i>	57
Cercant els límits del territori de <i>Lauro</i> , <i>per Marc Guàrdia, Alejandro G. Sinner i Cèsar Carreras</i>	69
Caracterització arqueomètrica de les àmfores vinàries de la Laietània interior, <i>per Verònica Martínez Ferreras</i>	87
Catàleg de marques d'àmfora, tègula, <i>dolia</i> i <i>signacula</i> del Vallès Occidental i Oriental, <i>per Cèsar Carreras</i>	117
El transport romà a través del Vallès, <i>per Pau de Soto</i>	197
<i>Gentes</i> i <i>fundi</i> al Vallès en època romana: un estat de la qüestió, <i>per Oriol Olesti i Cèsar Carreras</i>	215

TAULA

Bibliografia	233
Índex alfabètic de marques	247
Índex alfabètic invers de marques	249
Índex de figures	251
Índex de taules	255

AGRAÏMENTS

Els estudis de col·leccions de museus, com és el cas d'aquest llibre sobre les marques i terrisseries del Vallès, sempre suposen trobar una certa complicitat amb el personal de les institucions que has de visitar. Al llarg dels mesos de visita a aquests museus, hem pogut gaudir de l'amabilitat i les facilitats que ens han prestat tots els conservadors i tècnics. A cops proporcionant idees i pistes, sobretot per trobar peces perdudes, i d'altres vegades, documentació desconeguda per a nosaltres.

Vam iniciar el nostre periple a partir de la informació coneguda, i tractant d'identificar tots aquells segells que ja havien estat publicats en revistes o llibres científics. No sempre hem tingut sort, ja que existeixen una sèrie de marques que no hem pogut localitzar als diferents fons de museus. D'altra banda, vam poder accedir al Servei d'Atenció de Museus de Girona, on el tècnic Jordi Nogués ens va confirmar que en el seu dipòsit no hi havia segells d'àmfores de cap jaciment del Vallès. Així doncs, pensem que la nostra cerca ha estat prou exhaustiva, i que les noves marques haurien de ser o bé peces retrobades o bé de noves excavacions.

El primer museu a visitar va ser el Museu d'Història de Sabadell, on Roser Enrich ens va facilitar tot tipus de documentació i orientació pels seus immensos magatzems. Vam estar amb ella molts dies per completar les fitxes i la documentació gràfica de totes les peces, i vam revisar més d'un cop tots els prestatges del magatzem. Precisament, la col·lecció més gran de marques prové d'aquest museu, i més concretament del jaciment de Can Feu (Sant Quirze del Vallès). Estem molt agraïts a la Roser per la seva hospitalitat i pacièn-

cia durant tots aquests dies que vam remenar tots els dipòsits del magatzem de Sabadell.

Una segona visita va ser al Museu Thermalia de Caldes de Montbui, dirigit per Anna Monleón, a la qual agraïm la possibilitat d'haver pogut accedir a una col·lecció molt desconeguda i sumament interessant, com la del seu municipi i territori proper. Caldes disposa d'una bona col·lecció de marques, la segona en quantitat, i en aquesta tasca a més de l'Anna ens va ajudar Marta Tauleria, estudiant de la UAB i veïna de Caldes. Molta documentació inèdita i fotografies provenen d'aquesta col·laboració durant la nostra estada a Caldes.

La següent etapa ens va portar al petit Museu Pla i Gras de Llinars del Vallès, on Jordi Benedico i Carles Pla ens van permetre accedir a les peces de la seva col·lecció de la vil·la de Can Collet recollides pel seu grup d'aficionats. Molt interessant, l'observació de les peces i l'adquisició de mostres ceràmiques per fer les corresponents anàlisis arqueomètriques. Durant aquelles dates, també vam tenir accés a les marques de Can Tacó que es custodien al Museu de Montmeló, amb la col·laboració de la directora, Montserrat Tenas. En aquest cas concret, les marques ens proporcionen una datació inestimable per fixar la cronologia d'aquesta residència romana republicana.

Seguint el nostre itinerari pels museus del Vallès vam arribar a l'entranyable Museu-Arxiu Tomàs Balvey de Cardedeu, on Teresa Blanch i Marta Núñez ens van proporcionar documentació antiga sobre marques desconegudes per a nosaltres, i també sobre la implantació de vil·les romanes al seu territori.

A mig recorregut pel Vallès, vam haver de visitar el Museu d'Arqueologia de Catalunya —en la seva seu de Barcelona— perquè moltes col·leccions antigues com les marques de Santa Eulàlia de Ronçana es trobaven en els dipòsits d'aquest museu. Estem molt agraïts a Jordi Principal i a Núria Molist per haver trobat moltes de les peces que ni es coneixien, i sobretot per haver-nos obert l'antic magatzem d'una de les torres on hi havia una col·lecció d'àmfores molt completes, algunes d'elles estampades.

De tornada pel territori del Vallès, vam fer una visita al Museu de Granollers, on el conservador, Josep Muntal, ens va mostrar tota l'epigrafia de les col·leccions. Van ser especialment interessants una sèrie de marques ibèriques ja estudiades per Joan Ferrer, que suposen un element original procedent dels dipòsits d'aquest museu. Seguida-

ment, vam visitar el Museu del Monestir de Sant Cugat, on Alba Rodríguez ens va facilitar l'accés a les peces de la col·lecció, de la qual destaquen uns *signacula* de bronze.

Les darreres visites del nostre periple van ser a museus més propers, començant pel Museu de Terrassa, on ens va acollir Antoni Moro. Un altre dels museus visitats va ser el de Santa Perpètua de Mogoda, on ens va mostrar la col·lecció Tamar Zamora, i, per acabar, el Museu de Ca n'Oliver, on vam ser acollits per l'hospitalitat de Francesc Farré.

Volem agrair a tots els conservadors d'aquests museus el temps destinat a la nostra visita, i totes les propostes i idees que ens han suggerit durant l'estada. Ha estat una manera d'aprendre activament del coneixement dels museus del territori del Vallès, tant Occidental com Oriental.

PRÒLEG

Piero Berni

Des de l'any 2009, l'Institut d'Estudis Catalans, com a membre de la Unió Acadèmica Internacional, en col·laboració amb l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, edita i publica els volums relatius a l'epigrafia amfòrica i als centres de producció de la franja litoral central de Catalunya, amb el propòsit de recollir i promoure l'epigrafia menor procedent dels nostres principals jaciments arqueològics. Fins al present volum, s'havien publicat tres treballs sobre la producció amfòrica en territoris propers a àrees suburbanes de dues ciutats romanes capitals de la Laietània occidental, amb els quals es va posar de manifest l'enorme riquesa epigràfica i arqueològica d'aquesta zona avui absorbida pel radi i extraradi de la ciutat de Barcelona. El primer volum, de Montserrat Comas i Solà, fascicle 2 del *Corpus Internacional*, es va publicar el 1997 i va estar dedicat a la ciutat romana de *Baetulo*, al subsol del centre històric de Badalona. Jo vaig tenir l'oportunitat, com a epigrafista de l'*Instrumentum Domesticum Inscriptum*, de participar, al costat de Cèsar Carreras, en els dos volums següents, sobre les terrisseries del Pla de Barcelona (fascicle 15, any 2009) i les del potent consorci industrial situat a la desembocadura del Llobregat (fascicle 18, any 2013). Com a resultat d'aquests treballs es va poder reunir i documentar una ingent quantitat d'inscripcions sobre àmfors que va venir a confirmar el caràcter industrial de l'economia del vi en el vessant occidental de la Laietània per un període cronològic que se situa a l'època tardorepublicana i l'inici de l'alt imperi.

La gran quantitat d'inscripcions documentades amb aquests tres treballs van confirmar les sospites i primeres idees que s'havien formulat des d'inicis dels anys seixanta, quan arrenca

aquesta línia de recerca amb merescut entusiasme en defensa del paper protagonista del vi laietà per a l'economia global romana. En aquest sentit, és de justícia destacar la figura entranyable de Ricard Pascual Guash, pioner a col·locar les bases de la recerca arqueològica a Catalunya relativa a les àmfors tarraconenses. En el seu primer treball, publicat l'any 1962 amb el títol *Centres de producció i difusió geogràfica d'un tipus d'àmfora*, es van donar a conèixer aquestes novetats al VII Congrés Nacional d'Arqueologia, celebrat a Barcelona dos anys abans. La importància dels seus descobriments per als estudis d'economia romana va ser corroborada el setembre de 1969, quan André Tchernia va entrar en contacte directe amb els materials amfòrics dels museus d'Empúries, Barcelona, Caldes de Montbui i Mataró, durant una estada científica duta a terme a Catalunya, i els resultats de la qual es van publicar el 1971 sota el títol «Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au début de l'Empire» (*Archivo Español de Arqueología*, 44).

Un any després, el 1972, André Tchernia i Fausto Zevi van publicar conjuntament una detallada síntesi sobre la presència d'àmfors Dressel 2-4 de la Tarraconense i de la Campània a Òstia per a les actes del col·loqui de Roma «Recherches sur les amphores romaines». Els autors es van adonar de l'alta concentració dels materials tarraconenses a Òstia en nivells arqueològics d'època julioclaudia, com si els nostres vins haguessin estat consumits directament de *côte à côte*, competint amb força enfront dels de les altres províncies romanes sota una disputada concurrència comercial. La línia de recerca es va consolidar internacionalment el 1974, durant la celebració a Roma del col·loqui «Méthodes classiques et méthodes formelles dans

l'étude typologique des amphores». L'acte va comptar amb la participació de Ricard Pascual, que, amb la seva ponència «Las ánforas de la Layetania» (publicada el 1977), va posar de manifest la importantíssima producció alfarera d'aquesta regió, amb veritables indústries ceràmiques dedicades a la fabricació d'àmfores, i amb una riquesa epigràfica considerable que acabaria de donar forma el 1991 a la seva magna obra *Índex d'estampilles sobre àmfores catalanes*. L'any 1985, els investigadors francesos Martine Corsi-Sciallano i Bernard Liou van publicar l'estudi monogràfic més important sobre derelictes amb carregament de Dressel 2-4 tarraconense en el Mediterrani occidental («Les épaves de Tarraconaise à chargement d'amphores Dressel 2-4», a *Archaeonautica*, 5).

Aquest treball ha estat i continuarà sent un pilar fonamental per confeccionar els *corpora* epigràfics, en proporcionar-nos les cronologies més precises amb les quals datar les fases d'activitat industrial de les nostres terrisseries, prenent en consideració la procedència dels segells. Tampoc no podem deixar passar de llarg *La producció d'àmfores romanes a Catalunya*, de l'any 1988, per Jordi Miró i Canals (BAR International Series, 473), treball de síntesi imprescindible en la matèria, on es van posar per primera vegada en ordre i amb clara visió de conjunt totes les dades arqueològiques, tipològiques i epigràfiques conegudes fins a aquesta data, per dur a terme una completa anàlisi sobre la dinàmica socioeconòmica del vi de la Tarraconense oriental al seu espai històric i geogràfic. Finalment, crec necessari esmentar la meua contribució del 2015 a *Archivo Español de Arqueología*, núm. 88, amb un estudi revisionista sobre la Dressel 2-4 tarraconense, ara anomenada Dressel 3-2 laietana, després d'haver demostrat que la forma 2 de cos fusiforme és l'evolució posterior a la forma 3 de cos bombat. Partint d'aquesta premissa hem posat en mans de l'investigador un mètode descriptiu de classificació tipològica que ajuda a obtenir datacions relatives observant, per exemple, la grandària dels pivots. Amb el nou criteri, ara és possible datar l'epigrafia associada, la presència de la qual a les àmfores serveix de fòssil director tant a l'arqueòleg com a l'epigrafista per posar en ordre les diferents fases d'activitat d'una terrisseria amb els seus protagonistes.

Avui, sis anys després, tenim a les mans un nou volum de la col·lecció dedicat a les comarques del Vallès Occidental i del Vallès Oriental, dues re-

gions veïnes situades darrere de la línia de costa laietana entre les desembocadures dels rius Llobregat i Tordera; dues àrees de l'interior sota la influència romana de les ciutats costaneres de *Barcino*, *Baetulo* i *Iluro*, amb la qual va mantenir una estreta relació econòmica i social, tal com es posa de manifest, una vegada més, amb el present treball, gràcies a les contribucions d'especialistes en diverses matèries.

Per als que ens dediquem a aquesta temàtica, l'estudi general dels segells i terrisseries del Vallès (Occidental i Oriental) era una assignatura pendent que es demorava més del compte. L'enorme quantitat de dades aportades en nombrosos treballs sobre les altres zones ja esmentades, a les quals caldrà sumar la importantíssima comarca del Maresme, pendent de recopilar per al proper projecte de l'IEC, havien enfosquit i restat atenció al valor històric, per a l'economia del vi laietà, dels territoris de les comarques de l'interior. El potencial econòmic del Vallès Oriental es podia percebre fàcilment ja el 1977 amb les novetats de Ricard Pascual relatives a les terrisseries de Caldes de Montbui (carrer de Balmes, carrer d'Espartero, Museu Thermalia de Caldes), finca de Carerac, Sant Miquel de Martres o de Baduell, Can Vendrell, Can Cabot (Santa Eulàlia de Ronçana) i Can Collet (Llinars del Vallès). Igualment, a través de les fonts literàries llatines per la coneguda cita de Plini (*Naturalis Historia*, XIV, 71), d'especial rellevància per la denominació d'origen lauronen-se, és a dir, una regió vinícola de prestigi que diversos especialistes havien suggerit de situar en un sector central de la comarca del Vallès Oriental. També comptàvem amb alguns estudis capaços de contextualitzar arqueològicament l'activitat vinícola i alfarera a la comarca del Vallès Occidental amb documents epigràfics. L'exemple més ben conegut és la producció de vi i àmfores de la vil·la romana altimperial de Can Feu (Sant Quirze del Vallès), excavada entre el 1987 i el 1989 i objecte de diverses publicacions per part de Joaquim Folch Soler al costat d'altres coautors.

Tots aquests temes del passat tornen a ser ara d'actualitat amb aquest volum. La revisió i posada al dia de les dades, les novetats epigràfiques i els nous enfocaments interpretatius permeten abordar amb més garanties els problemes relatius als processos econòmics i socials que van influir en el desenvolupament d'aquest territori en època romana altimperial com a partícip del florent i lucratiu comerç dels vins de la Laietània.